

CONTRACTE VASALICE ÎNTRE COROANA MAGHIARĂ ȘI ORDINELE MILITARE CĂLUGĂREȘTI (secolul al XIII-lea)

CONSTANTIN ȘERBAN

În perioada evului mediu timpuriu în Europa apuseană odată cu cristalizarea relațiilor feudale¹ s-au stabilit și elementele esențiale care defineau raporturile vasalice dintre seniori și vasalii lor, prin intermediul *beneficiului*, acea proprietate funciară condiționată de îndeplinirea unei slujbe, de obicei militară, având un caracter viager acordat de senior vasalului său. Transmiterea beneficiului s-a înfăptuit încă din secolul al VIII-lea sub forma unei înțelegeri orale între cele două părți implicate, care cuprindea drepturile și îndatoririle atât ale seniorului, cât și ale vasalului său considerată drept un *contract vasalic*.

În contractul vasalic obligațiile seniorului erau enumerate astfel: acordarea unei posesiuni funciare (beneficiu) având hotare precise, cu descrierea veniturilor ce rezultau din folosința acestuia, care reveneau vasalului parțial sau total, cu precizarea naturii forței de muncă menită să pună în valoare resursele naturale ale beneficiului. Totodată, se mai indica durata valabilității contractului vasalic. În privința obligațiilor vasalului față de seniorul său ele erau: respectarea jurământului de credință prestat seniorului, acordarea de ajutor militar la nevoie cu precizarea efectivelor participante stabilite în prealabil, acordarea de ajutor material din veniturile dobândite de pe beneficiu, prezentarea la scaunul de judecată al seniorului în cazul că vasalul nu respectă prevederile contractului vasalic. De reținut că un contract vasalic putea fi denunțat în două cazuri, și anume: când una din părți înceta din viață și când una din părți nu respecta întocmai prevederile acestuia.

Din secolul al XII-lea contractul vasalic a luat o formă scrisă cunoscută sub numele de *mărturie* dar și de *diplomă* întărită cu pecetea seniorului². Încheierea acestui contract vasalic era întărită și printr-un jurământ de credință cu caracter laic, precum și cu unul având un caracter religios depus pe cartea sfântă a creștinilor — pe Biblie — sau pe un relicvar și însoțit de un ceremonial sub numele de *omagiu*.

Deși instituțiile feudale românești au propriile lor particularități în concordanță cu condițiile istroice locale din spațiul carpato-dunăreano-pontic³, totuși din secolul al XIII-lea s-au păstrat unele contracte vasalice de tip occidental european în care sunt implicate regiuni din acest areal geografic, precum și instituții din perioada cristalizării primelor forme de stat românesc medieval. Totodată, ele reflectă unele aspecte ale politicii externe promovată de regatul Ungariei în acea vreme.

Unul din aceste contracte vasalice este numit în literatura de specialitate DIPLOMA CAVALERILOR TEUTONI acordată acestui ordin militar călugăresc de către Andrei al II-lea, regele Ungariei (1205-1235), în anii 1211 și 1212, al

căru text original nu s-a păstrat, dar care este amintit în acte târzii din anii 1222 și 1231. Înainte de a trece la analiza conținutului acestui contract vasalic credem că este necesar să amintim împrejurările în care cele două părți contractante s-au întâlnit pe scena istoriei. În acest sens, ne vom referi la participarea în 1217 a monarhului maghiar la a cincea cruciadă inițiată de papa Honoriu al II-lea la care au luat parte mari seniori din Franța și Germania. Scopul cruciaților era atunci ocuparea Siriei mai întâi și apoi a Palestinei și Egiptului. Dar cruciații s-au îmbarcat pe corăbii în portul Spalato pe coasta Dalmației de la Marea Adriatică, au traversat Marea Mediterană de la vest la est atingând coastele insulei Cipru, de acolo au debarcat în nordul Egiptului la Damietta și apoi tot pe mare au ajuns la fortăreața Saint Jean D' Acr. În Țara sfântă neînțelegerile iscate între conducătorii armatei cruciaților au contribuit la eșecul acesteia în anul 1218, când participanții s-au înapoiat în Europa fără să fi realizat scopul propus inițial.

Este posibil ca monarhul maghiar să-i fi contactat pe Cavalerii Teutoni înainte de participarea sa la cruciada a cincea, când s-au stabilit condițiile încheierii contractului vasalic cu aceștia și abia din 1218 când Cavalerii Teutoni l-au însoțit pe monarhul maghiar la întoarcerea din Țara sfântă în Ungaria, aceștia să se fi instalat pe teritoriul Ungariei.⁴

Prin această diplomă monarhul maghiar acordă magistrului Hermann de Salza⁵, conducătorul acestui ordin militar călugăresc, un teritoriu în sudul Transilvaniei, numit Țara Bârsei, din imediata vecinătate a Cumaniei, aflată în acea vreme în partea exterioară a arcului Carpaților răsăriteni, în zona Vrancei, pentru a o stăpâni în mod liber. Totodată, în diplomă erau prevăzute drepturile și îndatoririle Cavalerilor Teutoni în calitate de vasali față de monarhul Ungariei⁶.

DREPTURI

1. să aibă în folosință Țara Bârsei cu precizarea hotarelor acestui teritoriu.

2. Să ia 1/2 din cantitatea de aur sau argint pe care ar extrage-o din Țara Bârsei.

3. Să organizeze târguri ca loc de schimb și să încaseze taxele vamale.

4. Să construiască cetăți și orașe din piatră.

5. Să fie iertați de plata de dinari și de ponduri.

6. Să fie scutiți de orice dare la visteria regală.

7. Să stăpânească cetatea Cruceburg ridicată de ei.

8. Să țină pe apa Oltului șase corăbii și alte șase pe apa Mureșului pentru transportul de sare și alte lucruri.

9. Să exploateze ocnele de sare din zonă.

10. Să se bucure de protecția regală.

ÎNDATORIRI

1. Să dea 1/2 din cantitatea de aur sau argint la visteria regală pe care ar extrage-o din Țara Bârsei.

2. Să apere Țara Bârsei de atacurile cumanilor.

3. Nici un voievod să nu fie găzduit de Cavalerii Teutoni în Țara Bârsei.

4. Să nu depășească hotarele teritoriului Țării Bârsei ce li s-a acordat cu semne de hotar.

5. Să se prezinte la judecata monarhului Ungariei.

6. Să nu bată monetă proprie fără aprobarea monarhului Ungariei.

Acest contract vasalic avea o durată nelimitată; în diplomă se spune "pe vecie". Totuși în anul 1223 el a fost denunțat de către regele Ungariei în calitate de senior⁷, care un an mai târziu i-l a izgonit din Țara Bârsei cu forța armată, în acest scop folosind trupe de cavalerie și de infanterie. Cu acest prilej, vasalii regelui — Cavalerii Teutoni — au fost evacuați cu forța din Cruceburg și din alte cinci cetăți construite de ei pe timpul cât se bucuraseră de protecția seniorului. În cursul ciocnirilor militare dintre armata maghiară și aceia a Cavalerilor Teutoni aceștia din urmă au suferit pierderi umane, unii dintre ei fiind uciși, alții răniți. În fine, o bună parte dintre vasali au fost arestați și înțemnițați. Totodată Cavalerii Teutoni au suferit și mari pagube materiale estimate în actele oficiale la o mie de mărci, o sumă de bani foarte mare în acea vreme.

Motivele denunțării contractului vasalic de către monarhul maghiar au fost: 1. Cavalerii Teutoni depășiseră cu mult teritoriul ce le fusese acordat în folosință veșnică, ei cotropind chiar unele domenii regale.. 2. Cavalerii Teutoni au efectuat colonizări pe teritoriul atribuit cu populație adusă din regatul Ungariei, cu sași și nu de aiurea cum se angajaseră față de seniorul lor, regele Ungariei. 3. Cavalerii Teutoni se sustrăseseră de sub autoritatea episcopului catolic din Transilvania și dobândiseră protecția papalității fără consimțământul monarhului maghiar care le era senior.

Cu toate protestele Înalțului pontif de la Roma din acea vreme, de-a-lungul câtorva ani, exprimate prin scrisori adresate de papă monarhului maghiar, Cavalerii Teutoni au fost obligați să părăsească definitiv Țara Bârsei⁸ stabilindu-se în Imperiul german la frontiera răsăriteană a acestuia în vecinătatea triburilor polabilor care populau acea regiune.

Un alt contract vasalic de tip european occidental în care au fost implicate regiuni românești din spațiul carpato-dunăreano-pontic, unde s-au constituit primele cnezate și voievodate românești mai precis în zona cuprinsă între Carpații sudici și Dunăre, poartă titlul în literatura de specialitate de DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI, acordată în 1247 acestora de către Bela al IV-lea, regele Ungariei fiul lui Andrei al II-lea.

Se cunosc prea bine împrejurările istorice care l-au determinat pe monarhul maghiar să angajeze în slujba sa acest ordin militar călugăresc experimentat, ca și Cavalerii Teutoni în luptele purtate de cruciați contra turcilor selgiucizi, în secolele XI-XIII, pentru izgonirea acestora din Țara sfântă. Era vorba de apărarea hotarelor sudice ale Transilvaniei și totodată, ale Ungariei în spațiul Carpaților sudici până la Dunăre contra tătarilor care, în prima jumătate a secolului al XIII-lea pustiiseră în calea lor părțile răsăritene și centrale ale Europei: Ungaria, Polonia și Moravia iar după retragerea lor în nordul mării Negre își creaseră în acele locuri un stat propriu numit Hoarda de Aur.⁹

DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI a intrat în istoriografia românească abia la sfârșitul secolului trecut, din 1887, odată cu apariția primului volum de documente externe privind istoria românilor din colecția Eudoxiu Hurmuzachi¹⁰. Cei care l-au studiat ulterior, de atunci până în zilele noastre, l-au analizat scoțând în evidență în special acele elemente diplomatice care reflectau situația teritoriilor locuite de români în prima jumătate a secolului al XIII-lea, între Carpați și Dunăre, după încetarea migrației tătarilor, din punct de vedere politic, economic, social, militar și religios¹¹. Astfel erau cunoscute instituțiile de bază ale societății românești din acea vreme, cu formele de stat specifice (cnezatele, voievodatele, țările) conduse

de cnezi și voievozi, ca de ex. Ioan, Farcaș, Seneslau, Litovoi. Totodată, erau surprinse formele care le luaseră atunci stratificarea socială, posesorii funciari numiți *maiores terrae* țăranii numiți *rusticii*, forța militară a acestor state numită *cum apparatu bellico*, apoi aparatul fiscal organizat pentru strângerea dărilor de la contribuabili; de asemenea, se făceau aprecieri asupra organizării religioase¹².

O analiză mai amănunțită a conținutului acestei diplome, din punctul de vedere al considerării ei drept un contract vasalic de tip european, ne duce la concluzia că ea cuprinde numeroase referiri întâlnite în documentele medievale din diferite țări europene referitoare la relațiile dintre seniori și vasalii lor. Drept urmare, în cele ce urmează, vom reda pe două coloane drepturile și îndatoririle cu caracter juridic, economic, și militar ca și îndatoririle celor două părți contractante cuprinse în DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI

DREPTURI

1. Luarea în posesie a unui teritoriu care cuprindea cnezatele lui Ioan și Farcaș dintre Carpați și Dunăre pe dreapta Oltului.

2. Stăpânirea asupra bisericilor, morilor, clădirilor, semănăturilor fânetelor și pășunilor din acel teritoriu.

3. Dobândirea unei 1/3 din prada de război luată după campania contra bulgarilor, bizantinilor și cumanilor.

4. Stăpânirea asupra Cumaniei fără voevodatul lui Seneslau.

5. Acordarea de pământ de cultură, putând fi arat cu 400 pluguri, în Țara Bârsei.

6. Acordarea de pământ pentru cultură la Dunăre lângă Semlin.

7. Încasarea unei 1/2 din veniturile, foloasele și slujbele din Țara Severinului.

8. Încasarea unei 1/2 din veniturile obținute de la vite, oi și pescării din teritoriul avut în folosință.

9. Încasarea unei 1/2 din veniturile Țării lui Litovoi fără cele din Țara Hațegului.

10. Încasarea unei 1/2 din cantiatea de sare dobândită de pe teritoriul avut în folosință.

11. Plata de la vistierea regală a serviciilor cu caracter militar efectuate pentru regele Ungariei.

12. Primirea de ajutor militar din partea localnicilor în lupta contra dușmanilor regatului Ungariei.

ÎNDATORIRI

1. Mobilizarea unui contingent militar de mărimea unei 1/5 din totalul armatei maghiare în vederea participării la o campanie comună.

2. Participarea cu un contingent militar de mărimea unei 1/3 din totalul armatei maghiare în lupta contra bulgarilor, bizantinilor și cumanilor.

3. Participarea cu un contingent de 100 cavaleri bine înarmați contra bulgarilor¹³ și schismaticilor.

4. Participarea cu un contingent de 50 cavaleri bine înarmați la paza cetăților din Ungaria¹⁴

5. Participarea cu un contingent de 60 cavaleri bine înarmați în lupta contra tătarilor

6. Asigurarea pazei cetăților și întăriturilor din teritoriul obținut în folosință.

7. Colonizarea teritoriului primit în folosință cu oameni de orice stare și neam fără ca ei să provină din Ungaria.

8. Plata la vistierea regală a unei 1/2 din foloasele și slujbele din Țara Severinului.

9. Plata la vistierea regală a unei 1/2 din veniturile obținute de la vite, oi și pescării din teritoriul avut în folosință.

10. Plata la vistierea regală a unei 1/2 din veniturile Țării lui Litovoi.

11. Predarea la vistierea regală a unei 1/2 din cantiatea de sare dobândită de pe teritoriul avut în folosință.

12. predarea la vistierea regală a unei 1/2 din veniturile și foloasele dobândite de la localnici.

În diplomă se mai precizează că prevederile acesteia erau valabile timp de 25 de ani. Totodată, a mai fost incusă și clauza potrivit căreia marele preceptor al casei Ospitalierilor din Ierusalim — cum era numit acest ordin militar călugăresc, al cărui nume era Ramboldo — se obliga să presteze jurământ de credință monarhului maghiar. De asemenea, același mai era obligat să remedieze în răgaz de un an eventualele încălcări ale acestui contract vasalic. În caz contrar el urma să apară în fața tribunalului regal pentru a răspunde de faptele sale prin plata unor despăgubiri față de partea vătămată.

De-a-lungul vremii, mulți istorici și-au pus întrebarea în ce măsură acest contract vasalic a fost pus în aplicare și până când a durat valabilitatea lui. În secolul trecut, istoricul A. D. Xenopol, a intuit în sinteza sa intitulată *“Istoria românilor din Dacia traiană”* că în 1247 “țărișoarele românești erau unele supuse Ungariei și altele numai *vasale* (sublinierea noastră) și tributare”¹⁵. În privința prevederilor cuprinse în această diplomă regală, istoricul Nicolae Iorga în perioada interbelică și istoricul Constantin C. Giurescu în perioada postbelică au afirmat că ea a rămas în stare de proiect, Cavalerii Ioaniți nemaiprezentându-se în părțile Transilvaniei de sud pentru a lua în folosință teritoriul dintre Carpați și Dunăre, în acea vreme aflat sub dominația regatului Ungariei. Unul din motive ar fi inexistența vreunei mărturii arheologice care s-o confirme sau a unor alte documente de cancelarie¹⁶. Recent, un alt istoric român, Șerban Papacostea susține fără a demonstra că totuși prezența Cavalerilor Ioaniți în spațiul carpato-dunărean s-ar fi încheiat în anul 1260 implicați în respingerea unei ofensive a bulgarilor și tătarilor în cea regiune.¹⁷ În schimb regele Bela al IV-lea ca și alți monarhi ai Ungariei, care s-au succedat la tronul acestei țări în evul mediu până în secolul al XVI-lea s-au considerat tot timpul suzerani ai conducătorilor politici români (cnezi, voievozi și domni) ai teritoriului cuprins între Carpați și Dunăre din secolul al XIV-lea constituit într-un stat feudal de sine stătător sub numele Țara Românească (în documentele de cancelarie scrise în limba latină numit Valachia). Această situație a încetat după bătălia de la Mohaci (1526) când regatul ungariei a încetat să mai existe ca entitate statală în această parte a continentului european.

Din cercetările lui Nicole Iorga relativ la acest ordin militar călugăresc al cavalerilor Ioaniți sau Ospitalieri rezultă că acesta și-a desfășurat activitatea militară în regatul Ierusalimului, contribuind la cucerirea cetății Saint Jean d’Acre și a rămas în Țara sfântă până în 1291, de unde apoi și-a mutat efectivele, pentru o vreme, în insula Cipru sub conducerea marelui maestru Jean de Billiers¹⁸. Acolo după ce s-au proclamat drept stăpâni ai insulei, înlăturând administrația bizantină și și-au stabilit centrul politic în ceteata Limasol. La începutul secolului al XIV-lea Cavalerii Ioaniți au părăsit insula Cipru pentru a se stabili în insula Rhodos și aici înlocuind administrația bizantină considerată incapabilă să apere această poziție strategică din sudul Mării Egee și partea orientală a Mării Mediterane. Prezența acestui ordin militar călugăresc este atestată până în secolul al XVI-lea, în dese rânduri ei respingând cu succes repetatele expediții otomane efectuate în intenția cuceririi insulei. Abia în anul 1522, ca urmare a unei acțiuni militare otomane de mare amploare condusă de sultanul Soliman Magnificul, insula Rhodos a capitulat, după un îndelungat asediu. Drept urmare, Cavalerii Ioaniți după o rezistență îndârjită

— apreciată chiar de marele sultan otoman — au dobândit dreptul să părăsească insula pentru a se stabili în insula Malta din Mediterana centrală, care a devenit noua lor patrie, pentru mai multă vreme.

În concluzie, considerăm că atât diploma Cavalerilor Teutoni, cât și aceea a Cavalerilor Ioaniți din prima jumătate a secolului al XIII-lea se încadrează în formularul contractului vasaletic întâlnit în diferitele țări europene occidentale în evul mediu. Astfel, societatea românească din acest secol atestată de documente în arealul geografic situat între Carpații sudici și Dunăre s-a aflat sub incidența extinderii regimului feudal clasic din Europa apuseană în regiunile central-răsăritene ale continentului dar pentru scurtă vreme.

NOTE

1 Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 25-67

2 *Ibidem*, p. 239

3 Florin Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc. Încadrare tipologică* în "Revista de istorie", 7/1978, p. 1215-1225; idem, *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, în "Studii și articole de istorie", 1983, p. 29-34.

4 Istvan Barta, *Histoire de la Hongrie*, Budapesta, 1974, p. 77

5 Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 9-10

6 *Documenta Romaniae Historica, seria D. Relațiile între țările române*, vol. I, p. 1-4 (1)

7 *Ibidem*, p. 7-14, 18-19, vezi și Șerban Papacostea, *Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei 1204-1241 (II)*, în "Anuarul Institutului de istorie A.D. Xenopol", Iași, XXVI, 1990, p. 23-28

8 *Ibidem*.

9 Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor*, București, 1997, p. 124-157.

Îndată după retragerea tătarilor în 1243, Bela al IV-lea, regele Ungariei, a încercat fără succes săi readucă pe cumani pentru apărarea țării sale de noile atacuri ale năvălitorilor mongoli; drept urmare i-a chemat pe Cavalerii Ioaniți în același scop. (vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 74).

10 *Documente Hurmuzachi*, vol. I, partea 1, p. 249-253

11 N. Iorga, *La place des romains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et Moyen âge*, București, 1935, cap. XXI., despre Cavalerii Ioaniți și diploma lor; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 1, București, 1974, p. 215.

12 Fl. Stănculescu, *Diploma Cavalerilor Ioaniți, din 1247*, în "Studii și articole de istorie" XXXV-XXXVI, p. 140-143; Șerban Papacostea, *Românii în secolul XIII* București, 1993, p. 138-141. O analiză mai completă facea istoricul Radu Popa în articolul intitulat: *1247 Diploma Cavalerilor Ioaniți* în "Magazin istoric" 4/1976, p. 2-6

13 Referire la situația tulbură din Bulgaria unde izbucniseră lupte pentru tron (succesorul lui Caloian I fiind minor) de care urmărea să profite Ungaria, vezi Maria Holban *op. cit.* p. 77

14 Referire la cetățile Pojon de la Dunăre și Sopron și Vaștar de la frontiera cu Austria cu care Ungaria nu era în relații bune *Ibidem*, p. 76-77

15 A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. 2, București, 1927, p. 209.

16 Nicolae Iorga, *Rhodos sous les Hospitaliers*, Paris, Bucarest, 1931, p. 17; vezi și Ch. Diehl, *En Mediterranee*, Paris, 1921, p. 251-254; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, vol I, p. 219.

17 Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, București, 1993, p. 141

18 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 17 și urm.